

P. T A R V E L

**AJALOOLISTE TEADUSTE
VIII RAHVUSVAHELINE KONGRESS**

T A R T U , 1 9 3 8

Ä R A T R Ü K K „A J A L O O L I S E S T A J A K I R J A S T “ 1 9 3 8, N r . 4

00171

P. T A R V E L

AJALOOLISTE TEADUSTE VIII RAHVUSVAHELINE KONGRESS

010:PCB1

~~34383~~

TARTU, 1938

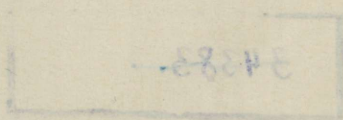
P. TARTU

AJALOOJISTE TEADUSTE
VIII RAHVUSVAHELINE KONGRESS

2-67490

A-14936

TARTU, 1938

Ajalooteadlaste V rahvusvahelisel kongressil Brüsselis 1923 tunnistati vajalikuks luua pidevalt teotsev keskne organ selliste ülesannete lahendamiseks, mis eeldavad paljude maade ajalooourijate organiseeritud ja kokkukõlastatud ühistööd ja mis ei oleks muidu üldse tarviliku põhjalikkusega teostatavad. Vastavalt sellele otsusele rajasid 27 maa ajaloolaste esindajad maikuu 1926 Genfis Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee. Oma kaheteistkümnepäevase tegevuse kestel on komitee arendanud viljakat ja energilist tegevust paljude erikomisjonide kaudu. Seejärel, kui käesoleval aastal temaga liitusid Hiina, Iiri ja Kirikuriigi ajaloolased, hõlmab ta praegusel momendil 44 riigi ajalooteaduslikke organisatsioone.

Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee tegevust kuni Varsavi kongressini a. 1933 olen lühidalt käsitelnud juba varemni selle kongressi kirjelduses¹. Viimase viie aasta jooksul jätkas komitee oma esimehe prof. H. Temperley ja peasekretäri prof. M. Lheritier' juhatusel oma tööd üha suurema mitmekesisuse tähe all. Ajalooliste teaduste rahvusvaheline bibliograafia on jõudnud 10. köiteni, millele lisandub lähemal ajal 11. köitena seniste köidete üldindeks. Nüüdisaja riikide põhiseadusi käsitlevast teosest ilmus käesoleval aastal 2. köide; see käsitleb riikide alfabeedilises järjekorras põhiseadusi Iirist kuni Tšehhoslovakkiani. Ettevalmistamisel olev 3. köide esitab muuseas täiendeid riikides viimaseil aastail toimunud põhikorra-muutuste kohta; järelikult pühendatakse selles erilist tähelepanu Eestilegi, kus teose 1. köite ilmumise järel on teostatud koguni kaks põhiseaduse-reformi. Diplomaatide täielikku nimistut sisaldavast teosest on ilmunud 1. köide, mis hõlmab aastaid Vestfaali rahust Utrechti rahuni. Samuti avaldati paari aasta eest praegu ilmuvate ajalooteaduslike ajakirjade nimistu, mis sisaldab teateid umbes 2300 vastava ajakirja kohta.

Üsna energilist tegevust on viimaste aastate jooksul avaldanud mitmed teisedki erikomisjonid, kuigi nende tööde tulemused ei ole veel saanud suuremas ulatuses avalikkusele kättesaadavaks. Valgustusajastu ajaloo komisjon on korraldanud selle tähtsa ajaloolise perioodi uurimist laias rahvusvahelises ulatuses teatava üht-

¹ Ajalooline Ajakiri XII (1933), nr. 4.

lase süsteemi alusel; mõned selle suure töö kohta seni avaldatud näited kõnelevad ilmsesti sellise koordineeritud käsitlusviisi kasuks. Ajakirjanduse ajaloo komisjon õhutab ajakirjade bibliograafia koostamist kõigi maade kohta ja teeb ettevalmistusi vastava üldise käsiraamatu avaldamiseks. Eestist on komisjonile selleks otstarbeks esitatud R. Antiku vastav teos, kuna paljud teised maad ei ole ses suhtes veel jõudnud kaugemale esialgsest materjalide kogumisest. Ajaloo õpetamise seisundi uurimiseks loodud komisjon on lõpule viinud materjalide kogumise ajaloo õpetamise kohta alg- ja keskkoolis ja tegeleb nüüd ülikoolide ajalooõpetuse korralduse selgitamisega.

Kronoloogia komisjon on teinud eeltöid ulatusliku kronoloogia-käsiraamatu avaldamiseks; see ilmub vihkude kaupa, millest igauks hõlmab teatava maa resp. maaderühma. Selle teose jaoks on prof. L. Arbusow koostanud Vana-Liivimaa maahärrade kronoloogilise loendi. Sotsiaalsete liikumiste ajaloo komisjon töötab agraar- ja töölisliikumise bibliograafia kallal ja valmistab ette selle ala kohta käiva allikainese kogude väljaandmist. Lisaks seniseile komisjonele, kellest käesolevas on võidud mainida ainult üksikuid, moodustati tänava sõja-ajaloo ja Lähis-Ida ajaloo komisjon. Kõigi nende komisjonide töötulemused valmivad aeglaselt ja raskepäraselt töötava ühisaparaadi tõttu küll pikkamööda ja järkjärgult. Ei või aga unustada, et selline töötamisviis moodustab loendatud teaduslikkude ülesannete lahendamisel ainsa õige ja kindlasti eesmärgile viiva tee. Ainult sel teel saadakse organiseeritud ühisürituste kaudu ajaloolist uurimistegevust hõlbustavaid üldise ilmega abiteoseid ja teisi vajalikke töötamisvahendeid.

Ajalooliste Teaduste Rahvusvahelise Komitee asutamisel määrati talle üheks tähtsamaks ülesandeks korraldada perioodiliselt ajaloo-uurijate rahvusvahelisi kongresse ja juhtida kavakindlalt nende tööd. Alates Oslo kongressist a. 1928 peetakse neid kongresse iga viie aasta järel. Varssavi kongressil otsustati pidada järgnev kongress Šveitsis, kes määras selle asukohaks Zürichi. Selles Sveitsi suurimas linnas peetigi ajalooliste teaduste VIII rahvusvaheline kongress 28. augustist 4. septembrini s. a. Algatus ajaloolaste rahvusvahelise komitee loomiseks lähtus Põhja-Ameerikast ja *Rockefeller Foundation* on seni komiteed aineliselt väga tõhusalt toetanud. Nimelt saadakse P.-A. Ühendriikides hästi aru, et ajaloolaste sõbralik koostöö vastastikuse sallivuse ja üksteise mõistmise pinnal on rahvaste lähendamisel ja lepitamisel ülitähtsaid tegureid. Ajaloo-teadus seisab oma otsinguis kaasajale lähemal kui enamik teisi teadusi ja aitab ise kaasaja vaimsust luua. Ta kasvab alatasa välja puhtale teadusele määratud kitsaist piirest ja muutub ise teatavaks aktuaalseks jõuks, mis kujundab rahvaste mentaliteeti ja mõjustab nende elu. Kui ajaloolased seisavad inimkonna tõeliste kultuuri-

huvide teenistuses, siis aitavad nad olulisel määral rahvaid üksteisele lähendada ja hõlbustavad niiviisi nende rahulikku koostööd.

Praegusel, poliitilistest vastuoludest sügavasti lõhestatud ajal oli eriti tähtis, et käesolev ajaloolaste kokkutulek toimuks võimalikult erapooletul ja vaba vaimsust hindaval pinnal. Selleks oleks vaevalt võimalik olnud leida sobivamat kohta, kui seda oli Šveitsi demokraatia kindlaim kants Zürich. Võrdlemisi väike ja erapooletuks tunnistatud Šveits ei taotle mingit imperialistlikku ekspansiooni ja on vaba agressiivseist välispoliitilistest püüdlustest. Ta kirju rahvusliku koosseisuga elanikkond pakub oma rahuliku kooselu ja koostööga kõigile rahvastele vastastikuse sallivuse ja austamise õilsat eeskuju. Ta demokraatlik režiim toetub kindlasti vaba vaimuse ja isikuõiguste tunnustamise põhimõttele. Seetõttu on Šveitsi küllalisklahkel pinnal juba aastakümneid arendatud üldise iseloomuga asutisi ja liikumisi, mis taotleavad rahvusvahelise solidaarsuse süvendamist. Nii moodustab Zürichis peetud ajalooteadlaste kongress ainult ühe järjekordse lüli Šveitsis toimuva rahvaste lähendamistöö ahelikus.

Eelmisele, Varssavis peetud kongressile tehti etteheiteid ta mõnevõrra puuduliku korrastuse, eriti ettekannete liigrohkuse ja nende kokkukõlastamata ning laialivalguva iseloomu pärast². Seda puudust püüdis Zürichi kongressi korraldav komitee prof. H. Nabholz'i juhatusel vältida. Kõigepealt vähendati tublisti kongressil peetavate ettekannete arvu. Kuna Varssavi kongressi kavas oli ette nähtud u. 450 ettekannet, piirduti Zürichis u. 330 ettekandega, millest pealegi teatav protsent langes tegelikult ära kas kõnelejate mitte-ilmumise tõttu või mõnel muul põhjusel. Teiseks püüti ettekanded koondata teatavate probleemide-komplekside ümber, ent see õnnestus vaid väiksemal määral. Igatahes polnud Zürichi kongressil mõnd eriti aktuaalset „naela“, mis oleks kongressist osavõtjate hulgas löönud erilisi laineid. Seetõttu möödus kongress asjalikus ja kaines, mitte aga eriti hoogsas töömeeleolus. Eelmiste kongresside plenaaristungid olid küll aidanud oma üleva pidulikkusega liita kongressiliikmeid ühiseks pereks, kuid suurte saalide halva akustika ja diskussiooni puudumise tõttu jäänud siiski kaunis vähepakkuvaiks teaduslikus suhtes. Seetõttu ei korraldatud Zürichis üldse teaduslike ettekannetega plenaaristungeid: kõik ettekanded peeti sektsioonide koosolekuil, kusjuures üldisema iseloomuga ettekanded olid pikemad (35–40 minutit) ja toimusid hommikupoolseil istungeil, kuna spetsiaalsemad ettekanded olid võrdlemisi lühikesed (25–30 minutit) ja peeti õhtupoolseil koosolekuil. Sektsioonide arv oli jäänud endiseks (15), nende koosseisus aga teostatud teatavaid muudatusi. Nii olid

² Vt. näit. Nõukogude-Vene akadeemiku V. Volgin'i üsna valju kirjutist, *Istoritšeski Sbornik*, I, Leningrad 1934, lk. 5–24.

ära jäetud kirjanduse ja kunsti ajaloo ja Ida-Euroopa ajaloo sektsioonid ja nende asemele võetud numismaatika, väljaspool Euroopat asetsevate maade ajaloo ja sõja-ajaloo sektsioonid; ajaloo teooria ja ajalooõpetuse sektsioonid olid liidetud üheks, nende kõrvale aga loodud eriline ajaloolise sünteesi sektsioon.

Ülesantud ettekandeist olid 148 prantsuskeelsed, 91 saksakeelsed, ülejäänud umbes võrdselt itaalia- ja ingliskeelsed ja peale selle üksainus hispaaniakeelne ettekanne. Prantsuse keelt kasutasid enamasti Poola, Tšehhoslovakkia, Rumeenia, Ungari, Belgia ja Türgi ajaloolased, saksa keelt Skandinaavia ja osalt Ungari ajaloolased. Kõige paremini olid kongressil esindatud prantslased (üle 60 ettekande) ja itaallased (46 ettekannet); neile järgnesid Poola (32 ettekannet), Suur-Saksa (24 ettekannet) ja Sveits (23 ettekannet). Üsna hästi olid esindatud ka Rumeenia, Tšehhoslovakkia ja Ungari (igaühel ligemale paarkümmend ettekannet). Inglismaa ja P.-A. Ühendriigid andsid kumbki 16 kõnelejat, Belgia 10, vabariiklik Hispaania 6. Teistest maadest oli esinejaid kongressil juba vähem, näit. Rootsi ja Soomest 3, Eestist, Egiptusest, Hiinast, Taanist, Norrast ja mitmest teisest maast igaühel üks. Läti oli kongressil ainult passiivseid esindatud, Nõukogude-Vene ei olnud sellele ühtki delegaati saatnud. Üldse oli Zürichi kongressil esindatud umbes 45 maad üle 1000 isikuga (ülesantud 1200 isikust jäi teatav arv ära). Osavõtjate hulgas võis märgata üsna palju noorema generatsiooni esindajaid. Suuremaid nimedest olid mitmed (näit. M. Rostovtsev, A. Dopsch jt.) ära jäänud, mõned üldtuntud teadlased (nagu K. Brandi, H. Koht, G. Ritter, G. Volpe) olid küll kohale ilmunud, ei esinenud aga ettekannetega.

Zürichi kongress algas 28. VIII 1938 piduliku avaistungiga Püha Peetruse kirikus. Avakõnes rõhutas organisatsioonikomitee esimees prof. H. N a b h o l z ajalooteaduse erakordset üldväärtust ja ta osa ühiskondliku elu kujundamisel. Ajaloo uurimine näitab traditsioonide tähtsust rahvaste olemasolu alusena, aga samal ajal ka alatist muutust tõusude ja mõõnade näol inimkonna üldises arenemiskäigus. Ajalooteadlased aidaku vääristada inimkonna eriosade vahel toimuvat võistlust, pehmenada selle vorme ja pidurdada hoolimatut jõudude raiskamist kultuurihüvesid hävitavais võitlustes. Selle järel esines vormipeene ja tiheda tervituskõnega Šveitsi liidunõunik (sise-minister) P h. E t t e r. Ajalooteadus püüdku, rõhutas ta, kõigi enda kasutuses olevate vahenditega selgitada tõelisi sündmusi ning olusuhteid, ühendades neid suuremaiks kompleksideks. Ajalugu jälgib neid nähtavaid või nähtamatuid vaimseid jõude, mis kujundavad rahvaste elu, neid pinevusi, mis alatises rahutus vahelduvuses taotlevad teatavat lepitust ja kokkukõla. Selgitades aktuaalseid ja tõhusaid vaimseid jõude kasvab ajalooteadus välja teaduse raamest, muutub elavaks vaimseks jõuks, aitab kujundada rahvaste elutingimusi

ja nende tulevast saatust. Ta kaevab kuni põhjavete sügavusteni ja toob sealt esile need võimsad veevoolud, mis elustavad ja viljastavad olevikku ning tulevikku. Ajaloo kaudu saavad rahvad enda sisejõudude kohta teadlikuks ja kasvatavad oma tahet edaspidiseks pingsaks kultuuriloominguks. Ühise ajaloolise saatuse ja kestva rahuliku koostöö tagajärjel on Sveitsi riiki moodustavad eri rahvused loonud sellise põhikorra, kus vabaduse ja korra põhimõtted üksteist tasakaalustavad, ja on oma kultuurilises arengus ühtlasi saavutanud germaani ja ladina vaimu imeteldava sünteesi. Sveitsis toimuv rahvastevaheline rahulik kultuuritöö leplikkuse ja sallivuse alusel tohiks pakkuda eeskuju kogu maailmale teravate pinevuste kaotamiseks. Ajalooteadus näitab kõigi rahvaste saatuste sisemist seostumust: iga rahvas vajab teisi ja peab oma teotsemist teiste omaga kokkukõlla viima. Rahvusvahelised vaimse eliidi kongressid moodustavad parima vahendi selleks, et ületada kõike seda, mis lahutab ja eraldab rahvaid üksteisest, ja teadlikumaks muutuda vaimu ja tahtmise kõrge-
mast ühtsusest. Ses suhtes lasuvat eriti suured ülesanded ajaloo-
teaduse esindajail. Just nemad õpetagu oma õigete probleemiseadete-
tega ja oma aine võimalikult objektiivse ja tõepärase käsitlemisega
rahvaid taotlema orgaanilist kooselu ja püsivat tasakaalu. Nemad
süvendagu kaasaegseis generatsioones aukartust ja vastutustunnet
igaveste ja põliste jõudude ees.

Järgneva nädala jooksul toimus kongressi töö erisektsioones. Kongressi lõpuistung peeti 3. septembri õhtul Zürichi tehnikaülikooli *auditorium maximum*'is. Kongressi juhataja prof. Temperley tänas kongressi korraldajaid ja vastuvõtjaid ja andis ühtlasi oma ameti üle rahvusvahelise komitee uuele esimehele, kelleks komitee üldkoosolek oli valinud. P.-A. Ühendriikide esindaja W. Leland'i (abiesimeesteks valiti H. Nabholz ja N. Jorga). Oma ametit vastu võttes ja kongressi lõpetades avaldas uus esimees soovi, et kongressil valitsenud lepliku koostöö vaim üha rohkem leviks kaasaegses inimkonnas.

Sektsioones peetud teaduslikest ettekandeist ei saa nende rohkuse pärast esitada käesolevas mingit tühjendavat ülevaadet. Peatup vaid mõnedel tähtsamail, eriti neil, mille puhul tekkis üldisemat huvi äratavat diskussiooni. Kui alustada vana ajaloo sektsiooniga, siis võiks kõigepealt mainida V. Ehrenberg'i (Prah) ettekan-
net Aristophanes'e komöödiate tähtsusest majandus- ja sotsiaalaja-
loo allikana. Kõneleja näitas, kuivõrra rikkalikku ja mitmekesis-
t ainet Ateena majandusolude ja sotsiaalsete seoste kohta pakuvad
need komöödiad, kus esineb, küll katkendlikkude ja laialipillatud
üksikteadete näol, rohkesti andmeid kreeka kaubandusoludest, maa
ja linna vahekorrist, võõraste osavõtu kohta majanduselust jne.
Rooma riigi languse probleemi käsitlesid mitmed kõnelejad.
K. Z a k r z e w s k i (Varssavi) peatus ristiusu osal Vana-maailma

languses. Kristlus ei suutnud uuendada poliitiliselt Rooma riiki ega laiendada selle sotsiaalset baasi, sest kristlusest haaratud linnade alamkihid jäid riigielus passiivseks massiks. Seevastu seondus kristlus teatavate antiikse kultuuri elementidega, laiendas sellega kreeka-rooma kultuuri sotsiaalset baasi ja kindlustas mõnede selle kultuuri elementidele edasielamise keskajal. Hoopis omapäraseilt vaatekohtadelt lähenes antiikse maailma languse probleemile T. Walecki-Czerniecki (Varssavi) ettekandes „Antiikmaailma languse sügavaimad põhjused“. Ta leidis need põhjused Augustuse loodud poliitilises, eriti aga sõjalises süsteemis, mis ei suutnud päästa Rooma riiki, vaid lõi alused ta pärastisele hukkumisele. Sõjaväe eraldumisega muust rahvastikust kaotanud Rooma imperialism oma moraalse baasi, *res publica*'st kujunenud *res domini*, sõjakunstist võõrdunud rahvamassid minetanud oma senise poliitilise erikaalu ja laskunud üha suuremasse sotsiaalsesse sõltumusse. Tülikas ja viljatu riigisotsialism põhjustanud bürokraatliku ja sõjalise poliüübi erakordse kasvamise ja halvanud ühiskonna elavad jõud, utilitaristlikest elementidest läbiimbunud romanisatsioon viinud lõpuks kultuurilise taseme langusele, isegi riigi helleniseerunud idaosades. Klassilise filoloogia vanameister Th. Zielinski (Varssavi) käsitles Horatius'e messianismi. Ta leidis Horatiusel vaate rooma rahva saatusel lasuvast ürgsest roimast, nimelt Romulus'e vennamõrvast, mis otsekui mingi pärispatt vajavat lunastust. Lunastaja ja päästja olevatki ilmunud Octavianus'e näol, kes kehastavat Mercurius't kui loovat sõna (*logos*'t).

Keskaja ajaloo alal peeti Zürichis rida uusi perspektiive avavaid ettekandeid. Neist oli üks sari pühendatud keskaegsete poliitiliste käsituste, esijoones keskaegse keisriidee selgitamisele. L. Halphen (Pariis) kõneles teemal: „Riigi-idee Karolingide ajastul“. Ta näitas, kuivõrra keskaegse inimese riigiteadvus ja riigikäsitlus erinevad nüüdisaegseist. Karolingide ajastu riigiidees olevat Rooma riigiidee mõjustused avaldunud nõrgemal kujul, kui seni üldiselt arvati. Seevastu asunud esikohal mõned Vanast Testamendist saadud kujutelmad kuningast kui võitnud mehest, kes seisab Jumala erilise kaitse all. Selle käsituse järgi peetud riiki väga tihedasti seotuks kirikuga. See käsitlus seondus hiliskeskajal Rooma riigiideega ja ulatus sellisel kujul kuni viimaste aegadeeni. Üks parimaid ettekandeid Zürichi kongressil oli oma dispositiooni selguselt ja analüüsi veenvuselt R. Holtzman'n'i (Berliin) käsitlus: „Keskaegse keiserluse maailmalitsuse-idee ja Euroopa riikide suveräänsus“. Kõneleja rõhutas, et keskajal puudus moodne suveräänsuse-mõiste, mistõttu siis ei nähtud mingit erilist vastuolu universaalse keisrivõimu ja teiste riikide iseisivsuse vahel. Keiserluse idee esinenud siis mitmel erikujul, vastavalt keisrite isiksusele ja üldistele ajaoludele. Üldiselt aga käsitatud keisrivõimu kui mingit kõrgeimat autoriteeti ja nõutud teistelt valitse-

jailt mitte oma tegelikust võimust loobumist, vaid ainult keisrite üldist tunnustamist mingi lääniõigusliku *obsequium*'i näol. Suurt huvi pakkus ka Gent'i ülikooli professori F. L. Ganshof'i ettekanne: „Loire'i ja Reini vahel asetsevate linnade territoriaalne areng“. Oma ettekandes jälgis see H. Pirenne'i andekas õpilane ja järglane Frangi riigi tuumikuala linnade tekkimist keskajal, tutvustades kuulajaid valguspiltide abil arvukate keskaegsete linnaplaanidega. Käsiteldud linnad olid kõik tekkinud kui *suburbium* ehk *portus* väljaspool esialgset tuumikut, milleks olid endised Rooma linnad või linnused, endised *palatium*'id või keskaegsete territoriaalvürstide linnused.

Elavaid vaidlusi tekitas A. Domanovszky (Budapest) ettekanne: „Ungari rahvusriik keskajal“, mille pealkiri mõjus juba vastuväiteid provotseerivalt. Vastandina üldtunnustatud käsitusele väitis Domanovszky, et Kesk-Euroopa aladel, kus läänindus ei jõudnud avaldada väga olulist riike laostavat mõju, nagu Ungaris, olevat juba keskajal kujunenud rahvustunne, mida iseloomustavat tahe moodustada eri rahvust (*Wille zur Nation*) ja teadlikkus oma rahvuslikust omapäras. Ungarlaste rahvustunne olevat arenenud eriti võitlustes välisvaenlastega (kumaanidega, mongolitega jt.). Kui see allikais kajastub vaid vähesel määral, siis olevat see tingitud asjaolust, et enamik keskaegseid allikaid on koostatud universaalse ladinakeelse kirikukultuuri esindajate poolt. See ettekanne võeti kohalviibivate Rumeenia ajalooteadlaste poolt terava arvustuse alla, seda enam, et Domanovszky oli just enne kongressi avaldanud terve teose Rumeenia juhtiva ajaloolase N. Jorga meetodi ründamiseks³. G. Bratianu, J. Lupas jt. heitsid kõnelejale ette, et ta olevat keskaega üle kandnud XIX sajandi 2. poolel kujunenud mõisted ja segavat rahvusvahelised nähtused (nagu ristisõja idee) ära rahvuslike püüetega. Isegi XIX sajandil olevat Ungari rahvusriik olnud enam illusioon, kui tegelikkus. O. Halecki (Varssavi) käsitles oma hoogsas ettekandes Lääne- ja Ida-Euroopa suhteid suurte reformikontsiilide ajastul. Need kontsiilid olid keskaegse universalismi viimseid avaldusi ja sidusid Lääne-Euroopa katoliikliku maailmaga ka neid idapoolseid alu, mis olid seni olnud temaga vaid väheses kokkupuutumises või isegi otseses vaenus. Seetõttu hakanud sel ajal kujunema mingi üld-euroopaline solidaarsustunne, ent see jäänud kontsiilide töö nurjumise järel varsti oma arengus peatuma. Vene emigrant G. Vernadski (New Haven) käsitles üht vaieldavamat Vene varasema ajaloo küsimust, nimelt Vene feodalismi. Ta leidis Kiievi ja Moskva perioodi poliitilises ja majanduslikus elus teatavaid feodalisatsiooni-protseesse, teatavaid feodaalseid institutsioone, millest aga mitmesuguste neile

³ A. Domanovszky, *La méthode historique de M. Nicolas Jorga*, Budapest 1938, 324 lk.

vastutõotavate tegurite mõjul ei kujunenud kindlamat läänindus-süsteemi.

Uue ajaloo kohta peetud arvukaist ettekandeist mainiksin kõigepealt O. Scheel'i (Kiel) oma teemal: „Rahva mõiste Lutheril“. Kõneleja püüdis näidata, nagu oleks Luther käsitanud rahvast kui teatavat primaarset nähtust ja ürgset tegelikkust. Sellele seisukohale vaidles aga vastu teine tuntud saksa Lutheri-uurija G. Ritter, kes rõhutas, et Lutheril esinevat usulise tunde primaat niivõrra ülekaalukalt, et asjata oleks tema juures otsida selgemaid seisukohti poliitilistes küsimustes. L. Konopczynski (Krakov) pühendas oma ettekande poliitiliste liitude organisatsioonile ja teotsemisele uue ajal, peatudes Poola konföderatsioonil, usundilistel liitudel, mis tekkisid konfessionaalse ajastu võitlustes jt., ning selgitades nende liitude eesmärke ja nende korralduses avalduvaid ühiseid jooni. Hoopis huvitavast küljest lähenes Prantsuse suurele riigimehele Richelieu'le H. Hauser (Pariis), kes jälgis Richelieu suhtumist Levandi-kaubandusse. Ettekandest selgus, et Richelieu püüdis soodustada ja õhutada Prantsusmaa kaubanduslikku suhtlemist Türgi ja Pärsiaga, muuseas isegi Balti mere ja Venemaa kaudu.

Mõned huvitavad ettekanded olid Zürichis pühendatud ka uueaegsele vaimsele liikumisele. E. d. Fueter *jun.* (Zürich) käsitles „matemaatika sajandit (1650—1750)“, näidates, kui võrra suurt mõju avaldas Descartes'ist kuni Kant'ini matemaatiliste teaduste tõus üldisele vaimsele arengule. Deduktiivne matemaatiline meetod leidis rakendamist isegi seal, kus ta põrmugi oma kohal polnud, ja laiemais haritud kihtides tekkis mingi matemaatika usund resp. metafüüsika. Zürichis kongressi parimaid ettekandeid nii sisult kui vormilt oli H. Fehr'i (Bern) oma valgustusajastu looduseõiguse juurtest ja selle mõjudest hilisemaile aegadele. Looduseõigus, mis taotleb teatavat õiguslikku ideaali, olevat igivana nähtus. Valgustusajastul olevat ainult neid põliseid ideid täpsemini formuleeritud ja kindlamini süstematiseeritud. Nimõiguste mõiste esinevat eos juba vanadel germaanlastel, rahvasuveräänsuse idee olevat keskaegsetes linnade põhikorra-seadustes üsna selgel kujul väljendatud. Uue momendina tekkinud XVIII sajandil veel individualistlik õiguse- ja riigikäsitlus. Väga huvitavaid andmeid esitas Fehr nende ideede mõju kohta XIX ja XX sajandi seadusandlusele; see mõju olevat tunduvalt suurem, kui seni üldiselt arvatud.

XVIII sajandi ajaloo alale kuulus ka A. R. Cederberg'i (Helsingi) käsitlus Soome poliitilise iseseisvuse varasemast ajaloost. Vene-Rootsi sõja ajal a. 1742 avaldatud manifestiga kutsus Vene keisrinna Jelizaveta soomlasi rajama iseseisvat riiki. Jälginud selle manifesti tekkelugu, omistas kõneleja sellele teatavat tähtsust Soome iseseisvuse idee arengus, eriti seoses hilisemate Rootsi-vastaste akti-

oonidega (näit Anjala liiduga). Kõneleja seisukohtadele vaidlesid Soome-Rootsi vahekorrasse puutuvate küsimuste suhtes vastu rootslased N. Ahnlund ja H. Almquist.

Suure Prantsuse revolutsiooni ja Napoleon I ajastu oli kongressi ettekandeis üsna puudulikult esindatud. Siin väärrib ainult mainimist M. Kukieli (Krakov) laialdastele eriuurimistele toetuv käsitlus vana korra traditsioonide ja Suure revolutsiooni mõjudest Napoleon I sõjaväe korrastuse ja ilme kujunemisele. Seevastu osutati viimase sajandi välispoliitikale kongressil väga elavat tähelepanu. M. Handelman (Varssavi) käsitles poola rahvusliku liikumise (renatsionalisatsiooni) arengut XIX sajandil Preisimaal, peamiselt Sileesias. C. K. Webster (London) jälgis Palmerston'i välispoliitikat juulimonarhia ajal, mil Inglismaa ühes Prantsusmaaga moodustas vastukaalu reaktsiooniliste suurriikide blokile. Kuigi ise konservatiiv, ajas Palmerston liberaalset välispoliitikat, mis õnnelikult kokkukõlastas rahvuslikud, ideoloogilised ja võimupoliitilised põhimõtted. H. Temperley (Cambridge) käsitles Inglise Türgi-poliitikat a. 1856–76, rõhutades eriti Türgimaa territoriaalse jagamatuse põhimõtte tähtsust Inglismaale. Rida ettekandeid oli pühendatud ka Maailmasõja eelolele; neis ei ilmnunud eriti üllatavaid uusi perspektiive, kuid nad osutasid küsimuste käsitlemisel vajalikku objektiivsust ja rahulikkust. Selliseist ettekandeist mainiksin A. S. Trickett'i (Madison) käsitlust Inglis-Saksa läbirääkimiste kohta a. 1898–1901 ja H. E. Enthoven'i (Leyden) käsitlust II Maroko kriisist.

Rida instruktiivseid ettekandeid oli kongressil pühendatud Šveitsi ajaloo eriküsimustele. Neist mainiksin siin üht huvitavamat, nimelt K. Meyer'i (Zürich) paljudele kaartidele toetuvat ettekannet Šveitsi keelerahu ajaloolistest alustest. Kõneleja näitas haruldase selgusega, kuidas kommunaalföderatiivne printsip ja keskaegse vabadusmõiste mõju soodustasid keelerahu tekkimist Šveitsi riiki moodustavate eri rahvuste vahel. Ka ajaloo abiteaduste ja arhiivinduse seksioonis peeti rida väljapaistvaid ettekandeid, millest väärrib eriti esiletõstmist Vatikani esindaja W. Peitz'i oma *Liber diurnus*'e tekkimise ja olemuse kohta. Selles seksioonis käsitles Eesti esindaja dr. O. Liiv allikate publitseerimise põhimõtteid; ta rõhutas eriti vastavate publikatsioonide editsioonitehnilise külje ühtlustamise vajadust ja leidis vajaliku olevat, et publikatsioonides esinevad teaduslikud kommentaarid oleksid toodud mõnes suuremas kultuurkeeles. Läbirääkimistel vaidles viimasele nõudele H. Almquist Skandinaavia seisukohalt vastu. Ajaloo teooria alal peetud ettekandeist pakkus üldisemat huvi N. Jorga (Bukarest) oma ajaloo permanentseist tegureist — geopoliitilisest asendist, institutsioonest, rassidest jne. Et Jorga viimast momenti eriti tugevasti ei rõhutanud, püüti temale Saksa esindajate poolt vastu vaielda. Nii tekkisid selle ettekande puhul elavad läbirääkimised H. Koht'i, H. Berri, L. Halphen'i jt.

osavõtul. Samas sektsioonis kõneles ka M. L'héritier rahvusvahelise ajalookäsituse ilmet ja ülesandeist.

Enne Zürichi kongressi algust peeti sealsamas 26. augustil Ida-Euroopa ajalooteaduslike kude organisatsioonide föderatsiooni konverents. Föderatsiooni uueks esimeheks valiti surnud J. Bidlo asemele E. Lukinich ja üheks juhatusliikmeks P. Tarvel. Konverentsil esinesid A. Florovski (Praha) ja J. Mačurek (Brno) mõningate slaavi ajaloo eriküsimuste üle; P. Tarvel käsitles eesti II rahvusliku tõusu (XIX sajandi lõpul ja XX sajandi alguses) ideoloogilisi avaldusi, kuna E. Lukinich (Budapest) jälgis L. Kossuth'i katseid Poola mässu ajal 1863—1864 Itaalia ja Prantsusmaa abil uut ungari vabadusliikumist õhutada. Zürichi kongressi puhul peeti teisi regionaalseid nõupidamisi. Uhel neist moodustati komitee Stockholmis peetava II Balti ajaloolaste kongressi ettevalmistamiseks; Eesti poolt said sellesse prof. H. Kruus ja dr. O. Liiv.

Le VIII-e congrès international des sciences historiques.

Résumé.

L'article donne tout d'abord un bref aperçu sur l'activité du Comité International des Sciences Historiques au cours des cinq dernières années depuis le congrès de Varsovie. Ensuite on s'arrête sur le VIII-e congrès international des sciences historiques qui s'est tenu à Zurich du 28 août au 4 septembre de cette année, on en caractérise l'organisation et la marche et l'on rend compte des conférences les plus remarquables qui y ont été faites par sections. Pour finir on traite brièvement de la conférence plénière de la Fédération des sociétés historiques de l'Europe orientale qui s'est tenue à Zurich le 26 août 1938.

A

14936

67490